

Architekti Alois a Gustav Ludwigové na Brněnsku aneb Návrat rodáků

Aleš Filip

Vídeňská secese v Brně je téma, jehož průkopníkem byl profesor Jan Sedlák, jako první historik umění se mu soustavně věnoval¹ a nakonec mu poskytl značný prostor v knize *Brno secesní*. Pevná vazba mezi Brnem a Vídní byla v architektuře závěru 19. století založena mimo jiné na dobré pověsti brněnské stavební průmyslovky, na níž se scházeli studenti z celé Moravy a Slezska, a počínajícím věhlasu speciální architektonické třídy Otto Wagnera na vídeňské Akademii umění, kde mnozí z nich pokračovali ve studiu. Jako absolventi se pak do Brna vraceli, aby zde realizovali své projekty; konkrétně připomeňme Huberta Gessnera, rodáka z Valašských Klobouků, Leopolda Bauera z Krnova nebo Gottfrieda Czermaka (Bohumíra Čermáka) z Moravského Krumlova.²

Zvláštní postavení měl mezi nimi jeden z prvních Wagnerových žáků, rodák z Brna, Alois Ludwig (1872–1969). Ten svoji secesní realizaci v metropoli Moravy stačil vyprojektovat už jako student prvního ročníku Wagnerovy speciálky. Byla to vila jeho rodičů Anny a Josefa, vystavěná v letech 1895–1896 v údolí Svratky ve Veslařské ulici 228 v Pisárkách, snad vůbec první secesní stavba v Brně.³ Zdálo se, že tímto raným projektem se brněnská i moravská kapitola jeho díla uzavřela, byť už mezitím vešlo ve známost, že Alois Ludwig se v roce 1898 oženil s Margarethou Wannieckovou, dcerou největšího brněnského německého průmyslníka.⁴ Friedrich Wannieck (1838–1919) sice Ludwiga v roce 1905 pozval do Mnichova, aby mu tam postavil dům, ale nakonec podnítil jeho přestěhování do Merana v jižním Tyrolsku, kde se Ludwig od roku 1919 „vzdal architektonické činnosti, aby mohl spravovat tamní ovocnářské a vinařské podniky zesnulého tchána“.⁵

Je třeba dodat, že předčasně ukončená architektonická činnost Aloise Ludwiga byla až do vypuknutí první světové války dosti intenzivní a rozvíjela se v několika centrech střední Evropy: ve Vídni, v Düsseldorfu (s arch. Gottfriedem Wehlingem,

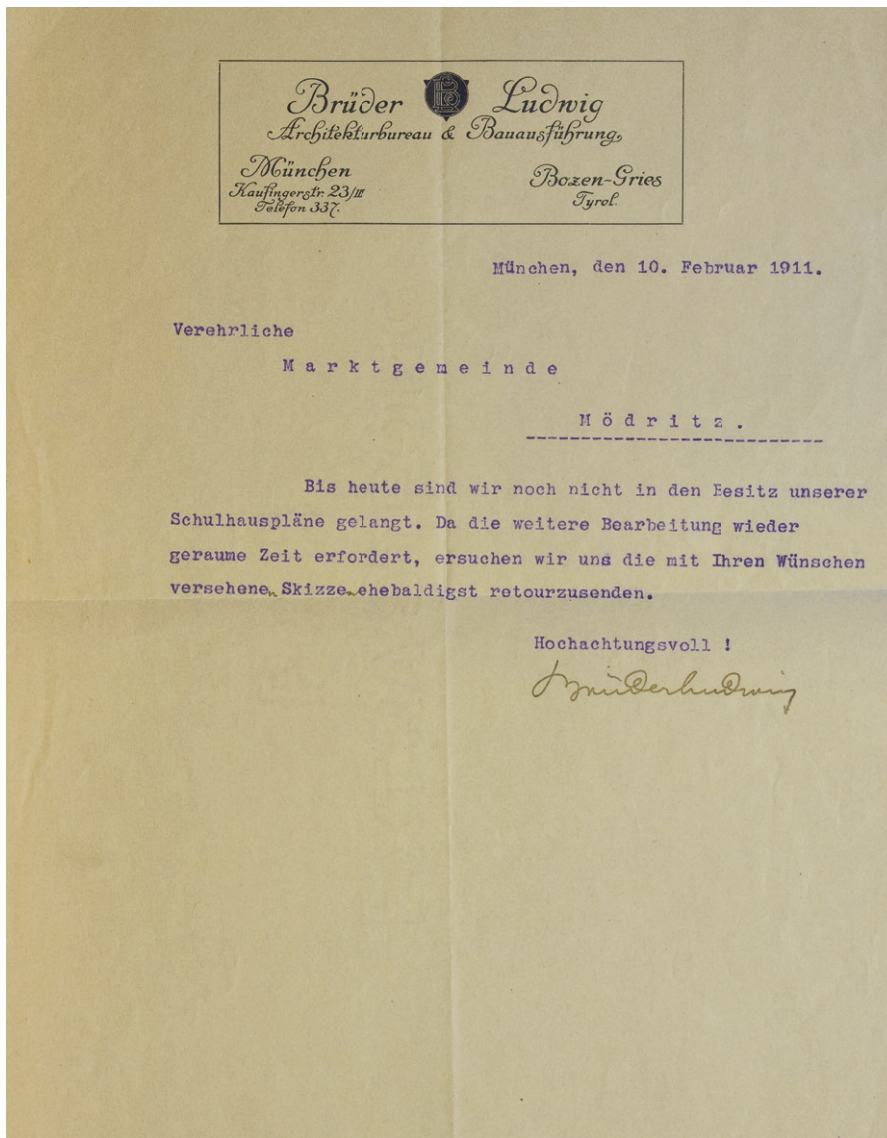
¹ SEDLÁK, Jan. Vídeňská secese v Brně. *Umění* 22, 1974, s. 68–78.

² IDEM. *Brno secesní. Deset kapitol o architektuře a umění kolem roku 1900*. Brno 2004, s. 25.

³ LUDWIG, Alois. Landhaus am Schreibwalde bei Brünn. *Der Architekt* 5, 1899, s. 9, 11. ZATLOUKAL, Pavel. Z počátků brněnské moderní architektury. *Bulletin Moravské galerie v Brně* č. 48, 1992, s. 100–101. SEDLÁK, Jan. Vila Anny a Josefa Ludwigových. In IDEM, ed. *Slavné brněnské vily*. Praha 2006, s. 22–23.

⁴ Internetová encyklopedie dějin Brna, heslo Margaretha Wanniecková, staženo 21. 4. 2018, https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=720.

⁵ SEDLÁK, Vila Anny a Josefa Ludwigových (pozn. 3), s. 23.

Dopis architektonické a stavitelské kanceláře bratří Ludwigů městečku Modřice, dat. München, 10. 2. 1911, Státní okresní archiv Brno-venkov (SOkA Brno-venkov)

1900–1903), Mnichově a jihotyrolském Bolzanu, německy nazývaném Bozen.⁶ Zřejmě proto, aby zvládl velké množství zakázek, přizval si v roce 1907 jako společníka do svého mnichovského ateliéru, založeného o dva roky dříve, mladšího bratra Gustava Josefa (1876–1952), který měl zkušenost ze Spojených států amerických.⁷ Architektonická a stavitelská kancelář Bratři Ludwigové (Brüder Ludwig) se sídlem v Mnichově a Bolzanu v první půli roku 1911 zaslala modřické obci návrhy na školu a dům vrchního učitele. Toto archivní zjištění, k němuž došlo při práci na nedávno vydaných dějinách města Modřic,⁸ zároveň přineslo odkaz na další stopu působení Aloise Ludwiga v sousedních Želešicích, a to v jeho dopise z 20. června 1911 (bude citován). Že by se podílel na výstavbě areálu šlechtitelské stanice Victoria, kterou v roce 1877 založil jeho tchán Friedrich Wannieck? Její budovy v secesním stylu pocházejí však už z roku 1902 od vídeňského architekta Karla Adalberta Fischla.⁹ Nakonec se podařilo zjistit, že Alois Ludwig navrhl želešickou Turnhalle (tělocvičnu a společenské centrum), vystavěnou v letech 1910–1911.¹⁰ V roce 1911 se stal zakládajícím členem Sdružení německo-moravských výtvarných umělců (Vereinigung der deutsch-mährischen bildenden Künstler), jehož první výstavou byl otevřen Jubilejní dům umělců, pozdější Dům umění města Brna. Pro výstavní prezentaci architektury byl Ludwig disponován již od svého studia ve Vídni, když jako bravurní kreslíř napomáhal k přijetí projektů profesora Wagnera a jeho školy na veřejnosti; v nově otevřeném moravském stánku umění však nebyl zastoupen žádným dílem.¹¹

Nahlédneme-li do seznamu staveb bratří Ludwigů, zjistíme, že hlavním působištem jejich ateliéru, zvláště pokud jde o veřejné stavby, se stalo Bolzano a místa

v jeho okolí (Caldaro, Colle Isarco, Castelfirmiano).¹² Od roku 1910 se pracovně vraceli do Vídně, přičemž k největší zakázce, řešení budovy ředitelství Pražských železár (Prager Eisenindustrie), jim napomohl Aloisův tchán Friedrich Wannieck, který od roku 1888 stál v čele této firmy.¹³ Za jeho pomoci mělo být v téže době „dobyto“ také Brno a obce brněnského německého jazykového ostrova. Návrat Aloise a Gustava Ludwigových z Mnichova a jižního Tyrolska – skrze architektonické realizace – do jejich rodného kraje se docela nezdařil, přesto stojí za bližší prozkoumání, a to nejen kvůli rodáckým vazbám, ale i jako příspěvek k poznání variabilního „stylu 1910“ ve středoevropské architektuře.

Začněme návrhem na školní budovu v Modřicích. Tam byla v roce 1874 předána obecní škole radniční budova na náměstí Svobody 5, přičemž radnice se přemístila na protější stranu náměstí. V roce 1911 byla zřízena měšťanská škola jako spádová pro Modřice, Želešice a Moravany, případně i Přízřenice.¹⁴ Z dílny bratří Ludwigů pochází série architektonických návrhů na modrých ozalidových papírech, červeně kolorovaných, datovaná lednem 1911.¹⁵ Kromě Ludwigů se o zakázku na návrh školní budovy ucházeli ještě nejméně dva další projektanti, brněnský městský stavitel Hermann Mainx, který v příloze svého dopisu z 27. srpna 1910 poslal plánovou skicu, a rakouský architekt v Drážďanech Alexander Tandler, který nabídl dodání plánů dopisem z 26. srpna 1910 s odvoláním na své bohaté zkušenosti.¹⁶

V první polovině roku 1911 probíhala poměrně intenzivní jednání mezi modřickou obcí a ateliérem Bratři Ludwigové. Místní stavební úřad sám předložil skici řešení, na něž Ludwigové reagovali dopisem z 30. března. Hrozí v něm: „Pokud se nerozhodnete pro jedno z našich řešení, pak se vzdáváme dalšího přepracování projektu.“¹⁷ Snaha o nalezení kompromisu však byla dočasně úspěšná, protože Alois Ludwig poslal 20. června 1911 deset listů podacích plánů (*Einreichspläne*) s tím, že v polovině příštího týdne jede na velmi krátký čas do Želešic a při této příležitosti je chce projednat. Poradil modřickým, aby si přizvali technického konzultanta (*einen technis-*

⁶ Architekturzentrum Wien, Architektenlexikon Wien 1770–1945, heslo Alois Ludwig, staženo 21. 4. 2018, <http://www.architektenlexikon.at/de/372.htm>. Německá Wikipedia, heslo Alois Ludwig, staženo 21. 4. 2018, https://de.wikipedia.org/wiki/Alois_Ludwig; údaje o spolupráci s G. Wehlingem dle publikace *Düsseldorf und seine Bauten*. Düsseldorf 1904.

⁷ Architekturzentrum Wien, Architektenlexikon Wien 1770–1945, heslo Gustav Josef Ludwig, staženo 21. 4. 2018. „Sein gestalterischer Anteil ist durch den Mangel an vergleichbaren Werken nicht möglich, alle bekannten Bauten sind gemeinsam mit Alois ausgeführt worden.“ <http://www.architektenlexikon.at/de/373.htm>.

⁸ MARKEL, Martin. Modřice v letech 1848–1914. In MITÁČEK, Jiří a Rudolf PROCHÁZKA, eds. *Modřice – dějiny města*. Modřice 2017, s. 317–347, zde s. 331–332. FILIP, Aleš. Umělecké památky Modřic. *Ibidem*, s. 759–794, zde s. 784.

⁹ Národní památkový ústav, Památkový katalog, Bývalá Victoria Baumschule (Šlechtitelská stanice Victoria), Želešice, staženo 22. 4. 2018. <http://pamatkovykatalog.cz/?element=2157986&sequence=2340&page=94&resultsDisplay=list&action=element&presenter=ElementsResults>.

¹⁰ BRANDT, Guido. *Dorfbuch Schöllschitz*. Schöllschitz 1943, s. 111–112. K upřesnění data viz pozn. 21.

¹¹ *Eröffnung des Künstlerhauses*, kat. výst., Brünn 1911. Podílu A. Ludwiga a dalších spolupracovníků na „mediální konstituci“ Wagnerova díla věnovalo velký prostor na své letošní výstavě Wien Museum, viz NIERHAUS, Andreas a Eva-Maria OROSZ, eds. *Otto Wagner*, kat. výst. Salzburg 2018, viz zvláště s. 44–51.

¹² Viz pozn. 6 a 7.

¹³ FLODROVÁ, Milena a Libor TEPLÝ. *Proměny Vaňkovky*. Brno 2005, s. 27. CIBULKA, Pavel. Friedrich Wannieck – Mäzen der Brünnener Deutschen. In HLAVAČKA, Milan, Magdaléna POKORNÁ, Tomáš W. PAVLIČEK et al. *Collective and Individual Patronage and the Culture of Public Donation in Civil Society in the 19th and 20th Centuries in Central Europe*. Praha 2010, s. 389–424, zde s. 391.

¹⁴ MARKEL, Modřice v letech 1848–1914 (pozn. 8), s. 331.

¹⁵ Státní okresní archiv Brno-venkov se sídlem v Rajhradě, fond C 67, inv. č. 191. Plány zn.: „Bozen im Januar 1911.“ Autorství bratří Ludwigů dokládá přiložená korespondence.

¹⁶ *Ibidem*. Tandler Bureau für Architektur, Städtebau und Bebauungspläne, Dresden, dat. 26. 8. 1910. Ve fondu též pozvánka na schůzi Schulbaukomitee, 22. 9. 1910, a také níže citované dopisy bratří Ludwigů.

¹⁷ „Sollten Sie sich für eine unserer Lösungen nicht entschließen können, dann würden wir auf die weitere Bearbeitung des Projektes verzichten.“

chen Beirat). Do těchto plánů byl kromě školní budovy zahrnut i dům vrchního učitele (*das Oberlehrerhaus*). K dohodě nedošlo, obec Modřice dala přednost Hermannu Mainxovi, jehož plány a rozpočty jsou datovány léty 1913, 1914, 1915 a 1919.¹⁸ Jeho návrhy byly obcí honorovány, ale nakonec zůstaly jen na papíře, ke stavbě nedošlo.

Z plánů bratří Ludwigů se v archivu modřické obce dochovaly pouze ty počáteční z ledna 1911, tudíž nelze sledovat jejich další rozpracování do června téhož roku. Na listech s čísly 1–5 najdeme půdorysy přízemí, 1. a 2. patra a sklepního podlaží, jakož i dvorní pohled ve variantách A a B. Z obrysu stavební parcely a návaznosti na starou školu (*Anbau des alten Schulhauses*) je zřejmé, že jde o dvorní přístavbu již zmíněné školy na náměstí Svobody 5. Na dvorní křídlo, jež k ní bylo přistavěno v letech 1895–1896,¹⁹ měla na dlouhé parcele navázat přízemní tělocvična s valbovou střechou, jejíž zadní stěna kopírovala hranici pozemku, a proto měla v nádvoří svírat tupý úhel s průčelím nové dvojpatrové stavby, orientované rovnoběžně se starou školou. Navržená, symetricky uspořádaná budova s dvojím schodištěm funkčně odpovídá dvojímu rozdělení: jednak na část chlapeckou a dívčí nalevo a napravo, a jednak na školu obecnou (*Volkschule*) v přízemí a měšťanskou (*Bürgerschule*) v obou patrech. Budova měla být podsklepena jen na levé, východní straně, s malým suterénním bytem školníka v jihovýchodním nároží. Nadzemní prostory měly mít trojtraktovou dispozici se středovou chodbou osvětlovanou pouze na dvorní straně, protože na obou koncích chodby měly být kanceláře (ředitelna, sborovny). Velkých tříd, o rozměru 9,3 x 6,65 nebo 6,5 m, mělo být celkem patnáct: pět v přízemí, šest v 1. patře a čtyři v 2. patře. Návrh byl řešen velmi úsporně, což u školní budovy v oné době nepřekvapuje, výraznými výtvarnými prvky měly být vysoká střecha s vikýři, nárožní rizality, a zejména arkádová chodba a nad ní terasa. Tento motiv byl zjednodušeně, v podobě arkádové předsíňky, zopakován u nárožního vstupu do tělocvičny. Půdorysy jsou rozkresleny pro nákladnější variantu A, zatímco u varianty B je 2. patro řešeno pouze jako střešní (rozdíl ukazuje obrys vyšší budovy v pozadí výkresu).

U školních budov byla v době kolem roku 1910 často preferována úspornost a „pravdivost“ v duchu oproštěné geometrické secese. Tu do vídeňské architektury razantně uvedl Josef Hofmann stavbou sanatoria v Purkersdorfu v letech 1904–1905. Návrh bratří Ludwigů pro Modřice vykazuje příbuzné pojetí ve střídání velkých a drobných okenních tabulí a tabulek či v eleganci proporcí hladkých fasád, ale najdeme tu i tradiční prvky – arkády, nárožní pilastry rizalitů, a především vysokou střechu jako znak tzv. Heimatstil, jenž ještě bude zmíněn. Podle dopisu z 30. března 1911 považovali Ludwigové za hlavní výzdobný prvek navržené budovy krytou chodbu (*die Wandelhalle*) ve vstupní části. Dekor měl být omezený na parapetní výplně horních oken a kartuše nad vstupy, ke zdobnosti měly napomoci ještě květináče na terase. Architekti těžko hledali shodu s představenstvem obce, dokonce je v témže dopise

¹⁸ Státní okresní archiv Brno-venkov se sídlem v Rajhradě, fond C 67, inv. č. 191, 192.

¹⁹ MARKEL, Modřice v letech 1848–1914 (pozn. 8), s. 331.

varovali před přehnaným utilitarismem opomíjejícím formu: „Aby bylo řešení stavebního úkolu téměř dokonalé, je třeba neustále brát ohled na architekturu.“²⁰

U návrhu školy pro Modřice bratři Ludwigové využili stejné schéma jako u obecní školy v Bolzanu-Griesu, již navrhli a vystavěli v letech 1908–1909.²¹ Tu i tam dvojpatrová budova s vysokou střechou, nárožními rizality a arkádovou chodbou v mělkém „čestném dvoře“: v Griesu navíc s převýšenou střední částí završenou hranolovou věžičkou, zatímco skromnější stavba v Modřicích měla mít navíc terasu. Toto dispoziční schéma nevyužívali Ludwigové jen pro školní budovy, jak ukazuje jejich další realizace z doby kolem roku 1910, hotel König Laurin v Bolzanu, u něhož je krytá chodba redukována na jednoosou arkádovou předsíň.²²

Jak už bylo uvedeno, Alois a Gustav Ludwigové nenašli shodu se zástupci městečka Modřic, a ti se pak obrátili na brněnského stavitele Hermanna Mainxe. U jeho návrhu, datovaného 1. dubna 1913, je však inspirace odloženými projekty Ludwigů zcela očividná: hladká fasáda, členěná okenními tabulemi a tabulkami, vysoká střecha s integrovaným druhým patrem... od nich je převzata dokonce i šrafura terénu. Mainxův návrh ukazuje jižní fasádu, protilehlou dvornímu průčelí se vstupy. Další návrh fasády školy od téhož projektanta, jež měla nést letopočet 1914–1915, vykazuje výraznou proměnu v architektonickém pojetí, výraznou „barokizaci“: novobarokní prvky ve spojitosti s ohlasy tehdejšího novoklasicismu. Rozdíl mezi oběma časově blízkými návrhy ukazuje na to, že stavitel Mainx snadno měnil styly a že jeho „ludwigovské období“ rychle skončilo.

Turnhalle v Želešicích byla slavnostně otevřena v neděli 18. června 1911. Brněnské noviny *Tagesbote* podrobně popsaly průběh slavnosti včetně vystoupení jednotlivých řečníků, z nichž poslanec Alois Baeran připomněl, že hnutí turnerů založené Friedrichem Ludwigem Jahnem slaví přesně sto let od svého založení, a profesor Josef Reinfuß ve své řeči vyslovil přání, aby se nový dům stal záštitou německví na ohrožené jazykové hranici. Nová budova byla v témže článku popsána jen stručně: „*Die neue Turnhalle ist ein zwar einfaches, aber praktisch eingerichtetes Gebäude, bestehend aus einem großen Saale und mehreren Nebenräumlichkeiten. Sie wird sicherlich bald zum Mittelpunkt aller Festlichkeiten im Orte werden.*“²³ Mimořádnou zásluhu na uskutečnění této stavby měl Friedrich Wannieck se svou rodinou. Protože

²⁰ „Man muss, um eine Bauaufgabe annähernd vollkommen zu lösen, auch stets auf die Architektur Rücksicht nehmen.“

²¹ Reprezentativní budova, „*der monumentale Schulpalast*“, za téměř půl milionu korun. An., *Das neue Schulgebäude in Greis. Allgemeiner Tiroler Anzeiger*, 22. 9. 1909, č. 216, s. 5.

²² Tato významná stavba Ludwigů byla v roce 1911 publikována v časopisech *Innendekoration* a *Moderne Bauformen*.

²³ An. *Eröffnung der Turnhalle in Schöllschitz. Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 19. 6. 1911, č. 282, s. 4.

Návrh školy pro Modřice, dvorní pohled, varianta A, bratři Ludwigové, Bolzano, leden 1911, SOKA Brno-venkov

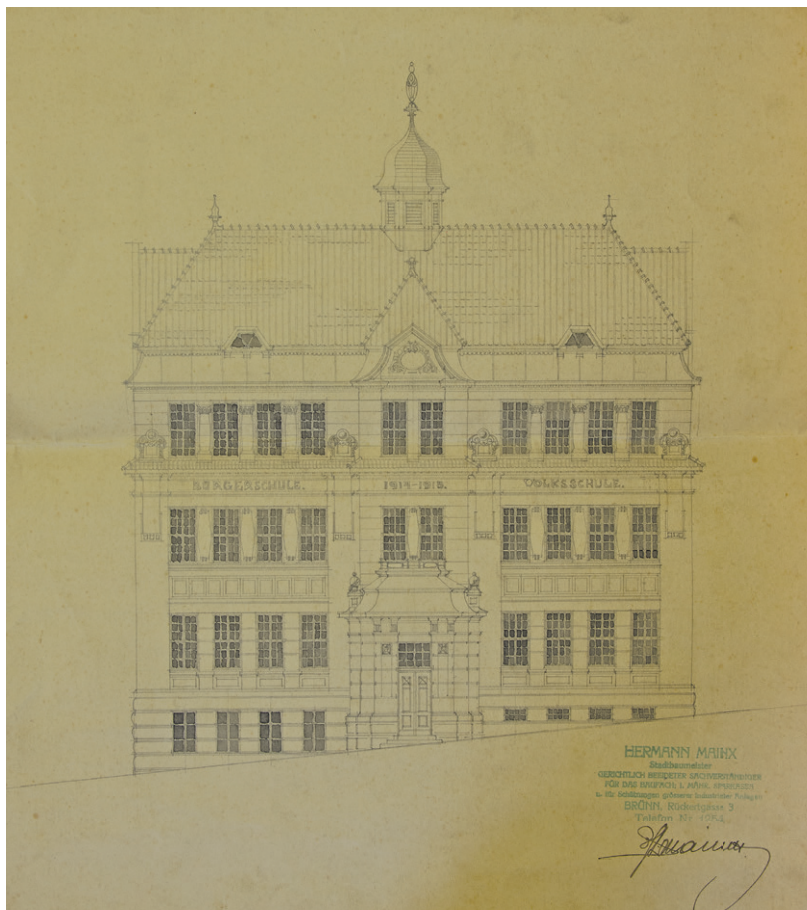
Novostavba (přístavba) školy v Modřicích, uliční fasáda, Hermann Mainx, Brno, 1. 4. 1913 SOKA Brno-venkov

Návrh školy pro Modřice, dvorní pohled, varianta B, bratři Ludwigové, Bolzano, leden 1911, SOKA Brno-venkov

Škola v Bolzanu-Griesu od bratří Ludwigů z let 1908–1909 (po nedávné opravě), zdroj: web Schulsprengel Bozen-Gries, staženo 3. 5. 2018, <http://www.sspgries.it/157.html>

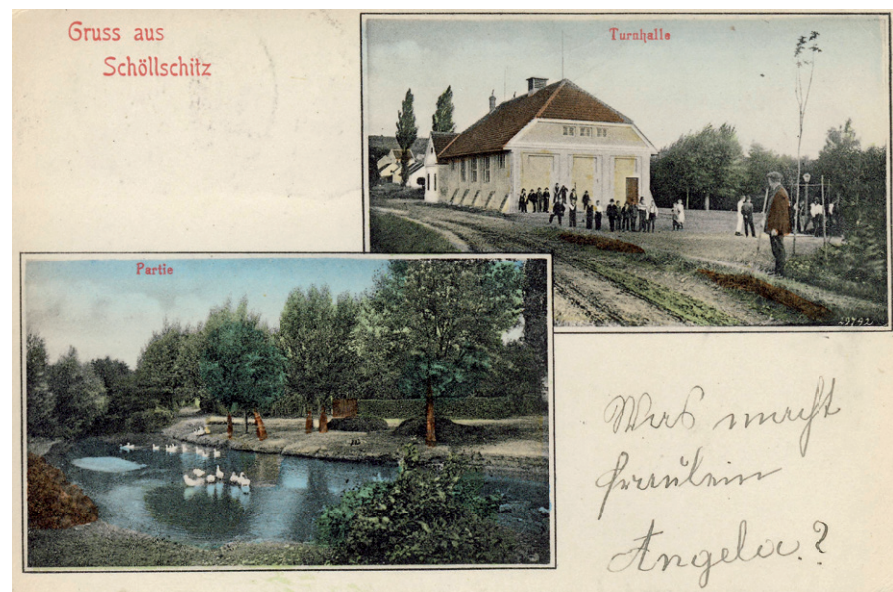
Novostavba (přístavba) školy v Modřicích, uliční průčelí, Hermann Mainx, Brno, 1914–1915, SOKA Brno-venkov, reprodukce plánové dokumentace Jiří Krejčí

Bývalá Turnhalle v Želešicích, Družstevní 123, současný stav, foto Aleš Filip

Turnhalle v Želešicích, pohlednice z doby po dokončení stavby v roce 1911, sbírka Romana Veselého

Pozdrav z Želešic, Turnhalle a partie u Bobravy, dobová pohlednice, sbírka Romana Veselého